

ANFÖRANDE

DATUM: 2005-05-24
TALARE: Vice riksbankschef Kristina Persson
PLATS: Nordiska distributions- och handelshögskolan

SVERIGES RIKSBANK
SE-103 37 Stockholm
(Brunkebergstorg 11)

Tel +46 8 787 00 00
Fax +46 8 21 05 31
registratorn@riksbank.se
www.riksbank.se

■ Varför är inflationen så låg? Exemplet detaljhandeln

Inledning

Starka krafter påverkar utvecklingen i världsekonomin idag. Globaliseringen och den ökade internationella konkurrensen påverkar på många olika sätt enskilda länders ekonomier. I Sverige har detta bland annat bidragit till att inflationen under senare år varit mycket låg. Den dämpade prisutvecklingen på importerade varor hänger delvis samman med att länder som till exempel Kina och Indien har integrerats i världsekonomin. Likaså kan den överraskande starka produktivitetstillväxten antagligen i viss utsträckning hänföras till den ökade internationella konkurrensen.

Till den låga inflationen bidrar också de senaste årens ökade etablering av lågpris-kedjor i den svenska dagligvarubranschen. Det ökar konkurrensen och medför en prispress på svenska livsmedel.

Jag tänkte inledningsvis säga något om den globala strukturomvandlingen i stort och därefter framförallt uppehålla mig kring den omvandling som vi ser i den svenska dagligvarubranschen just nu. Slutligen tänkte jag också nämna något om det aktuella ekonomiska läget.

Globaliseringen ökar kraven på flexibilitet

Med globalisering avses "det växande ömsesidiga beroendet mellan länder världen över genom handel av varor och tjänster, gränsöverskridande investeringar och finansiella flöden"¹. Denna process har intensifierats under senare år vilket bl.a. speglas i en kraftig ökning i världshandeln, en ännu snabbare ökning av direktinvesteringarna samt en mycket kraftig uppgång av den globala aktie- och valutahandeln. Globaliseringen ger upphov till snabb strukturomvandling som får till följd att arbetstillfällen rationaliseras bort inom vissa branscher eller flyttar till länder med lägre produktionskostnader.

¹ IMF:s definition.

■ Sverige har länge levt med en snabb strukturomvandling vilken bidragit till den starka ekonomiska tillväxten under 1900-talet. För knappt 100 år sedan var cirka hälften av de förvärvsarbetande i Sverige sysselsatta inom jord- och skogsbruk, idag är denna siffra endast 2 procent. Under samma tid har andelen av de förvärvsarbetande i tjänstesektorn ökat från ungefär 20 till 75 procent samtidigt som andelen förvärvsarbetande i industrin först ökade från ungefär 30 procent till drygt 40 procent och sedan minskade till 20 procent. Bl.a. såg vi under 1960- och 70-talen att stora delar av den svenska industrin, i form av textilindustrin och varvsindustrin, flyttade ut från Sverige.

En konsekvens av strukturomvandling är att när gamla sektorer eller företag slås ut skapas utrymme för ny sysselsättning inom sektorer där landet har en komparativ fördel eller inom inhemsk tjänsteproduktion som inte är konkurrensutsatt i samma utsträckning som den varuproducerande sektorn. Längre kompenserade tillväxten inom offentlig sektor för minskningen av anställda inom industrin och skapade nya arbetstillfällen i ännu snabbare takt än de gamla försvann.

För att en sådan här omvandlingsprocess ska ske på ett snabbt och smidigt sätt ställs stora krav på anpassningsförmåga och flexibilitet hos människor och företag. Krav ställs också på politiken att underlätta förmågan till anpassning genom regelsystemens utformning. Arbetsmarknaden måste fungera på ett tillfredsställande sätt och det måste finnas förutsättningar för att tidsskillnaden mellan nedläggning och nyetableringar blir så liten så möjligt. Det handlar alltså om att minska den friktionsarbetslöshet som skapas när branscher eller företag läggs ner och människor behöver flytta eller omskola sig för att hitta jobb på en ny ort eller i ett nytt företag respektive bransch. Att sysselsättningen i Sverige är så låg idag, givet det konjunkurläge vi befinner oss i, kan vara ett tecken på att arbetsmarknaden inte är tillräckligt flexibel för att möta de krav som en hårdnande konkurrens kräver eller att ekonomin inte fungerar på ett tillräckligt dynamiskt sätt.

Det krävs bland annat stöd i form av utbildning och omskolning för att lindra effekterna på arbetsmarknaden av strukturomvandlingen. Likaså krävs förändringar för att underlätta innovationer och entreprenörskap i Sverige så att nya företag skapas. Det är också viktigt att skapa förutsättningar för svenskt näringsliv att vara konkurrenskraftigt på utländska marknader och kunna attrahera kapital, liksom för ekonomin som helhet att kunna attrahera arbetskraft till Sverige.

Globaliseringen har bidragit till den låga inflationen

Under det senaste dryga decenniet har inflationen gradvis fallit tillbaka, såväl i Sverige som globalt. Den svenska inflationen är idag mycket låg jämfört med den inflationstakt vi hade under 1980-talet och i början av 1990-talet (OH 1). Det samma gäller om man ser till inflationen i OECD-området. En förklaring är den omläggning som skett av den ekonomiska politiken och etableringen av oberoende centralbanker med prisstabilitet som mål i många länder. Men nedväxlingen i inflationen har också underlättats av globaliseringen, som bland annat har fört med sig ökad konkurrens från låglöneländer och pressat gamla industriländer till ökad produktivitet samt ökat möjligheten till allt billigare import. Denna utveckling förstärks av de möjligheter som skapas av den nya informationsteknologin.

■ Den låga inflationen är ett resultat av flera faktorer

Om vi ser till de allra senaste åren har inflationen varit så låg att den underskridit Riksbankens inflationsmål på 2 procent. Förutom omläggningen av den ekonomiska politiken och globaliseringen har självklart även andra faktorer spelat en roll, bland annat Riksbankens räntesänkningar som minskar räntekostnaden för egna hem. Likaså har effekterna av kraftiga men tillfälliga energiprisuppgångar, till exempel 2001 och 2003 bidragit. Men även när vi rensar för dessa övergående effekter har inflationen varit mycket låg.

Konsumentprisindex, KPI, är det mått på inflation som Riksbankens mål fokuserar. KPI mäter priset på en korg av varor och tjänster som hushållen köper för sin konsumtion. Genom att dela in KPI i priser på varor respektive tjänster, rensat för el, olja och bostadsräntor, blir det tydligt att det framförallt är fallande varupriser som har bidragit till det låga pristrycket (OH 2). Men även tjänstepriserna ökar i dagsläget något mindre än vad den generellt lägre produktivitetsutvecklingen i tjänstesektorn motiverar.

Varuprisutvecklingen påverkas i ett första steg dels av prisutvecklingen på de varor som vi själva producerar i Sverige, dels av prisnivån och prisutvecklingen i de länder som vi importerar ifrån. Slutligen har växelkursens utveckling betydelse. Prisökningstakten på de inhemskt producerade varorna i producentledet har varit låg under senare år. När vi har undersökt detta närmare har vi kommit fram till att det är en kombination av låga prisökningar på insatsvaror, en dämpad löneutveckling och en stark produktivitetstillväxt i industrin som har gett upphov till lägre inhemska producentpriser.

Vad det gäller priserna på importerade varor i producentledet har dessa fallit sedan slutet av 2002. Det hänger delvis samman med att kronan stärktes mer eller mindre oavbrutet mellan 2001 och 2004, vilket påverkat priserna med viss fördröjning. Dessutom har prisutvecklingen på konsumtionsvaror på den internationella marknaden varit dämpad under den senaste lågkonjunkturen. Vi har också sett att en ökad andel av importen kommer från lågkostnadsländer, vilket också har bidragit till den låga prisökningstakten på varor i konsumentledet. Effekten av denna förskjutning mot allt billigare importländer fångas emellertid inte upp till fullo med den metod som vi hittills använt för att göra prognoser för importpriser. Det kan därför vara en förklaring till att vi i våra prognoser inte helt lyckats förutse fallet i importpriserna. Detta är ett problem som vi just nu jobbar med.

Distributionssektorn också viktig för inflationen

Varupriserna i konsumentledet har fallit mer än vad de sammanvägda priserna för importerade och inhemskt producerade varor gjort i producentledet. Det beror på att konsumentpriserna på varor i ett andra steg också påverkas av vad som händer i distributionssektorn dvs. den sektor av näringslivet som förmedlar varorna från producenten till konsumenten. Det är svårt att hitta heltäckande statistik för distributionssektorn, men vi har sett att enhetsarbetskostnaderna i den sektor som innefattar transport föll 2004. I parti- och detaljhandeln har enhetsarbetskostnaden ökat i allt långsammare takt under senare år för att inte öka alls 2004, och dessutom har vinstmarginalerna fortsatt att krympa².

² Källa: KI.

■ Detaljhandeln är en viktig del av distributionssektorn och utgörs ungefär till hälften av den så kallade dagligvaruhandeln som till stor del motsvaras av livsmedelshandeln, medan den andra halvan utgörs av sällanköpsvaror som t.ex. elektronikvaror och kläder.

Konkurrensen inom detaljhandeln har ökat kraftigt under senare år, i hög grad som ett resultat av globaliseringen. Vi har under flera års tid kunnat köpa hemelektronik till allt billigare priser. Likaså har vi, framförallt under senare tid, sett en ökad prispress i den svenska dagligvaruhandeln som under lång tid har dominerats av några få stora aktörer. Vi ser en ökande etablering av lågpriskedjor, såväl utländska kedjor som svenska, samt massiva reklamkampanjer där den ena stora butikskedjan efter den andra marknadsför prissänkningar. Denna utveckling kan till stor del ses som en effekt av det ökade konkurrenstrycket och den prismedvetenhet som globaliseringen har fört med sig. Jag tänkte fortsättningsvis framförallt uppehålla mig vid vad som sker i livsmedelsbranschen samt sätta in detta i ett lite bredare perspektiv.

Utvecklingen av livsmedelspriserna som en del av KPI

Livsmedel är en viktig del av KPI och utgör drygt 13 procent. Det innebär att fallande livsmedelspriser kan få ett betydande genomslag på KPI. De senaste två åren har prisutvecklingen i konsumentledet för livsmedel legat klart under inflationen mätt såväl med KPI som med det mått som vi använder för att titta på den underliggande inflationen, UND1X, respektive den inhemska inflationen, UNDINH (OH 3).

Livsmedelspriserna påverkas till stor del av väderförhållandena, till exempel hängande svängningarna i inflationen kring årsskiftet 2001-2002 till stor del samman med effekterna på frukt- och gröntpriserna efter översvämningarna i Europa, men också tillfälliga faktorer spelar roll såsom till exempel galna ko-sjukan som ledde till att köttpriserna först steg och sedan föll tillbaka under 2003. Det är dock rimligt att anta att den senaste tidens låga, och periodvis negativa, prisökningstakt på livsmedel i viss utsträckning hänger samman med att konkurrensen skärpts i dagligvaruhandeln.

Ökad konkurrens och nya trender i livsmedelsbranschen

Under lång tid har tre stora livsmedelskedjor dominerat den svenska dagligvaruhandeln och gör så fortfarande. De har alla tre integrerat sina verksamheter, vilket innebär att butiksnätet och grossisten ingår i samma företag och de är därmed aktiva både på parti- och detaljhandelsmarknaden. Detta betyder att den svenska dagligvaruhandeln är starkt koncentrerad till ett fåtal aktörer; tillsammans stod de för ungefär 90 procent av dagligvarumarknaden 2004³.

Vilka effekterna på livsmedelspriserna blir av en sådan koncentrerad marknad är inte självklart. Å ena sidan kan man argumentera för att färre aktörer borde resultera i högre priser (*market-power hypothesis*), men å andra sidan borde skalfördelar resultera i lägre priser (*efficiency-market hypothesis*). Att det enbart finns tre stora aktörer på den svenska marknaden behöver alltså inte innebära ett problem ur konkurrenssynpunkt så länge de utsätts för press från potentiella konkurrenter. Det förutsätter emellertid att det finns en möjlighet för nya aktörer att ta

³ Källa: Fri Köpenskap.

■ sig in på marknaden. I Sverige har den kommunala detaljplaneringen länge inneburit hinder och kan mycket väl ha verkat konkurrenshämmande. Att livsmedelspriserna i Sverige är högre än i många andra länder skulle kunna vara en indikation på att den första effekten dominerar.

Från 2002 har vi dock sett en del förändringar i livsmedelsbranschen. Nya utländska aktörer har kommit in och tidigare regionalt avgränsade aktörer har spridit sig, butikerna har blivit större och andelen egna varumärken ökat.

- Flera utlandsägda lågpriskedjor har etablerat sig både i externlägen utanför stadskärnan och i innerstad. Likaså ökar svenska lågpriskedjor sin etablering. Ett "ovetenskapligt" stickprov som vi har gjort på ett antal vanliga matvaror, som fick representera de viktigaste varukategorierna i KPI, visar på stora prisskillnader mellan nyetablerade lågpriskedjor och traditionella livsmedelsbutiker i Stockholmsregionen; skillnader på uppemot 30 procent. Lågprisbutiker i externläget visade sig ha ytterligare 10-20 procent billigare priser än de traditionella kedjorna i innerstad. Även andra undersökningar visar på stora prisskillnader. Den ökade konkurrensen underlättas av en ökad ambition hos politikerna att öka antalet butikslägen för lågprisbutiker. Exempelvis i Stockholm har man för avsikt att öka antalet nya lägen betydligt.
- En annan trend vi ser är att butikerna blir större och stormarknadernas andel av försäljningen ökar. Den totala butiksytan ökar samtidigt som små livsbutiker konkurreras ut. Detta medför minskade kostnader och möjliggör lägre priser, bland annat för att svara på de nya kedjornas lägre priser.
- Livsmedelskedjorna satsar också i allt större utsträckning på egna varumärken (EMV), vilket syns tydligt med en större andel varor av de respektive butikernas egna märken i hyllorna som ett komplement till de olika leverantörernas varumärken. Syftet med EMV är att stärka kedjans varumärke och att minska kostnaderna genom lägre marknadsföringskostnader och färre mellanled. I Schweiz och Storbritannien, där denna trend pågått längst, är 30-40 procent av butikernas varor egna varumärken.⁴ Sverige har länge tillhört de länder som haft lägst andel egna varumärken, cirka 10 procent. Enligt en begränsad undersökning från Konkurrensverket på typiska lågprisvaror har märkesvarorna utvecklats i linje med KPI medan priset på egna varumärken har minskat kraftigt.

Ökad konkurrens och lägre priser

Livsmedelspriserna i KPI har fallit i stort sett sedan i början av förra året. En ökad konkurrens ökar trycket på livsmedelshandlaren att sänka priserna för att behålla sina kunder, även om andra faktorer, såsom t.ex. service och kvalitet, är viktiga för konsumenterna i deras val av butik. Lägre priser är möjliga genom minskade vinstmarginaler, lägre skatter eller lägre kostnader till exempel till följd av lägre löner, högre produktivitet eller ett mer begränsat sortiment.

Momssatserna i den svenska dagligvaruhandeln har inte förändrats under 2000-talet. Däremot har lönekostnaderna ökat i en långsammare takt, vilket har medfört lägre enhetsarbetskostnader i parti- och detaljhandeln trots att produktivi-

⁴ Källa: GfK

■ tetstillväxten avtagit under senare år. Därtill har företagens vinstmarginaler fortsatt att krympa. Det tycks alltså som att den ökade konkurrensen bidragit till lägre livsmedelspriser framförallt genom minskade vinstmarginaler och låga löneökningar.

Hur mycket lägre kan de svenska livsmedelspriserna bli?

En intressant fråga att ställa sig är hur stort utrymmet är för lägre svenska livsmedelspriser i framtiden. Enligt den gängse teorin ska priset på identiska varor vara detsamma oavsett land eller region om transportkostnader och andra handelshinder exkluderas. Prisskillnader leder enligt teorin till gränshandel och så småningom utjämnade priser. Livsmedelspriserna i Sverige är avsevärt högre än EU-genomsnittet och det finns stora regionala skillnader inom Sverige. Ett sätt att undersöka utrymmet för prissänkningar skulle kunna vara att utgå från skillnaden i de svenska livsmedelspriserna i förhållande till andra länders priser och rensa för de övriga faktorer som påverkar priserna och som skiljer mellan länderna. Alternativt kan man se till prisskillnaden på livsmedel mellan regioner i Sverige.

Eurostat publicerade förra året två prisjämförelser, den ena i samarbete med OECD för att kunna mäta köpkraften i olika länder, och den andra undersöker prisnivåer i huvudstäder. Enligt dessa undersökningar ligger de svenska livsmedelspriserna 17 procent över genomsnittet för EU15 samt 16 respektive 19 procent över Tyskland och Storbritannien, medan Stockholms prisnivå på livsmedel ligger ca 14 procent över snittet för EU15 och 17 respektive 18 procent över priserna i Berlin och London.

Innan några slutsatser kan dras från sådana här undersökningar måste vi dock rensa för transportkostnader samt skillnader i skatter och lönekostnader. Transporter står bara för några procent av slutpriset på mat och skillnaderna i transportkostnader mellan EU-länder är i sin tur så små att de inte har någon större betydelse för prisskillnaderna. Transportkostnaderna torde heller inte vara lägre för t.ex. Finland, som har lägre prisläge än Sverige.

Skillnaderna i moms på livsmedel är däremot betydande. Den svenska matmomsen är 12 procent och momsens överlag är 25 procent, medan den är mellan 0 och 10 procent i flera jämförbara EU-länder och drygt 19 procent i genomsnitt i EU15.⁵ Om vi rensar för de olika momssatserna blir skillnaderna i livsmedelspriser mindre mellan Sverige och andra europeiska länder, men flertalet jämförbara länder har fortfarande upp till 10 procents lägre priser. Även i jämförelser mellan Stockholm och andra europeiska huvudstäder är prisskillnaden i genomsnitt ungefär 10 procent när momsens exkluderas.

Löneskatterna i Sverige är klart högre än i många andra länder; arbetsgivarens löneskatter och sociala avgifter utgör ungefär 15 procent av BNP medan medianen i EU15 är ungefär 7 procent. Givet att lönekostnaderna utgör en stor del av livsmedelsbranschens kostnader skulle denna skillnad i sig kunna förklara skillnaden i pris.

Detaljerade studier visar att skatter, arbetskraftskostnader och andra ekonomiska faktorer (till exempel BNP per capita och befolkningstäthet) kan förklara ungefär

⁵ Källa: Internationella Skattejämförelser 2004, Skattebetalarnas förening.

■ hälften av prisskillnaderna på livsmedel i Sverige och EU⁶. Andra hälften tycks till stor del bero på ett lägre konkurrenstryck i Sverige än i andra länder.

Att prisskillnaden gentemot EU-länder till stor del beror på den relativa pris konkurrensen stärks av att det finns stora prisskillnader även inom Sverige, där skillnaderna i löner och övriga kostnader mellan regioner är små och skatterna desamma. Studier⁷ visar att priserna i sydöstra och västra Sverige är ca 8 respektive 5 procent lägre än i östra Sverige. Storstockholms priser är ca 6 procent högre än Storgöteborgs priser. Detta speglar skillnaden i butiksstruktur i olika delar av landet, med en betydligt större marknadsandel för lågpriskedjor och andra butiks-kedjor än de tre stora aktörerna i södra och västra Sverige än i östra Sverige.

Pågående prispress i dagligvaruhandeln

Så här långt kan vi konstatera att det pågår en prispress i livsmedelsbranschen sedan nya utländska aktörer kommit och de nuvarande aktörerna börjat konkurrera genom lågprisorienterade dotterbolag eller samägda bolag. Denna prispress tycks framförallt möjliggöras genom krympande vinstmarginaler och låga enhetsarbetskostnader. Potentialen för prisminskningar är svår att uppskatta, men jämförelser med andra länder samt mellan olika regioner i Sverige indikerar att det finns utrymme för lägre priser på svenska livsmedel.

Prispressen har under en tid blivit allt tydligare för gemene man såtillvida att vi har fler lågprisbutiker att välja mellan, att det finns ett större utbud av billiga varor i de traditionella butikerna men också genom en ökad press på priserna på "vanliga" varor. Det är dock en svår fråga att avgöra hur länge prispressen kommer att pågå och när den till fullo slagit igenom i uppmätta KPI.

Slutord

Globalisering och ökad konkurrens har medfört effekter såväl på prisutvecklingen som på arbetsmarknaden i Sverige och ställer stora krav på förändringsförmåga i ekonomin liksom i samhället i stort. Om strukturuomvandlingen inte tillräckligt snabbt genererar ny sysselsättning riskerar konkurrensen att slå ut företag och dra ner antalet anställda utan att bortfallet kompenseras av ökningarna på andra håll. Vi ser också hur produktiviteten i Sverige har utvecklats starkare än vad som brukar vara fallet under motsvarande konjunkturförlopp.

I den aktuella debatten har det under en tid förekommit påståenden att Riksbanken bär ansvaret för att sysselsättningen inte har ökat snabbare genom att inte ha sänkt styrräntan tidigare och mer, vilket dagens låga inflation skulle ha medgett. I likhet med övriga prognosmakare underskattade Riksbanken effekterna av den allt starkare globala konkurrensen och produktivitetstillväxten på inflationen. Det kan inte uteslutas att sysselsättningen skulle ha kunnat vara något högre idag om vi hade kunnat förutse utvecklingen bättre, men det handlar om små skillnader och långtifrån de tal som har nämnts i debatten. Det är viktigt att komma ihåg att reporäntan idag är ovanligt låg vilket innebär att penningpolitiken redan är expansiv och således inte utgör något hinder för konsumtion och investeringar. De främsta skälen bakom den svaga sysselsättningen ligger snarare i utbudsförhållanden som Riksbanken inte råar över; bland annat i incitamenten att starta före-

⁶ Se t.ex. KKV 2002a, 2002b, 2000:2

⁷ Konkurrensverket, i samarbete med PRO (Pensionärernas Riksorganisation)

- tag och anställa liksom människors vilja att ta anställning, flytta och söka nya jobb.

Svensk ekonomi har på senare tid främst drivits av en god efterfrågan från exporten. Detta har gett goda vinster till företagen och ökande inkomster till löntagarna och vi befinner oss nu i ett läge där den inhemska efterfrågan förväntas ta över som drivkraft i ekonomin och sysselsättningen öka. Men det finns en risk att förbättringen av arbetsmarknaden hålls tillbaka av strukturella skäl, det vill säga att produktion och arbetsmarknad inte ställer om tillräckligt snabbt till förändrade förhållanden i omvärlden, vilket skulle kunna försämra förutsättningarna för den inhemska efterfrågan att ta fart.

Dessutom har vi under senare tid sett tecken på en något svagare konjunktur än vi tidigare räknat med. Om denna tendens visar sig vara mer bestående finns en risk att konjunkturen vänder neråt med dämpade inflationsutsikter som följd. Tidigare har jag sett en risk för att stigande räntor och fallande huspriser skulle kunna leda till onödiga påfrestningar i den reala ekonomin på sikt med ett fall i efterfrågan som följd. Denna risk kvarstår, men i ett läge med en tydligt vikande konjunktur kan det visa sig nödvändigt att föra penningpolitiken i en mer expansiv riktning. Vi befinner oss dock i ett läge där osäkerheten om vart utvecklingen är på väg ännu är stor. Vi kommer därför som vanligt fram till nästa penningpolitiska möte att följa utvecklingen mycket noga.